

Summary

Denisova D. A. Imputability of international organizations responsibility for internationally wrongful acts committed by contributing States troop contingents in peacekeeping operations — Article.

This article highlights standards for invoking international responsibility, that are supposed to be applied to the UN and NATO in peacekeeping operations conducted by them.

Keywords: United Nations, NATO, the standard of «operational control», the standard of «organizational control», the standard of «ultimate authority and control».

УДК 341.123.043:343.222.4

К. А. Важна

ІДЕЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В КОМІСІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ООН

Постановка проблеми. У доктрині існує досить впливовий напрям, який визнає кримінальний характер відповідальності держави за міжнародні злочини [1, с. 46; 2, с. 135]. У той час, коли в доктрині та міжнародно-правовій практиці чітко визнано, що індивіди є кримінально відповідальними і організації також здатні нести кримінальну відповідальність за міжнародним правом, кримінальна відповідальність поки що не застосовується до держав. Зважаючи на наявність дискусії у доктрині з питання кримінальної відповідальності держави (далі — КВД), аргументацію різних (протилежних) підходів щодо перспективи її втілення, важливим є з'ясування ставлення до вказаної проблеми Комісії міжнародного права ООН.

Завдання дослідження. Завданням даної статті є висвітлення сутності концепції кримінальної відповідальності держави та з'ясування позиції Комісії міжнародного права ООН щодо можливості впровадження вказаного виду відповідальності у позитивному міжнародному праві.

Стан дослідження даної проблематики. Проблема відповідальності держави, у т. ч. кримінальної, за вчинення міжнародних злочинів досліджувалася широким колом фахівців з міжнародного права, що зумовлено важливістю та актуальністю вказаної проблематики. Так, концепції злочину держави та кримінальної відповідальності держави досліджувалися (в алфавітному порядку) Р. Аго, М. Ш. Бассіоні, Дж. Гінзбургсом, Г. Доннедьє де Вабром, Ф. Малекьяном, В. Пеллюю та багатьма іншими фахівцями. У вітчизняній літературі вказане питання також досліджувалося великою кількістю вчених, серед яких, зокрема, потрібно назвати імена (в алфавітному порядку) В. Ф. Антипенка, І. П. Бліщенко, В. А. Василенка, Н. А. Зелінської, І. І. Лукашука, Ю. В. Манійчука, І. В. Фісенка та ін.

Проте еволюція ставлення Комісії міжнародного права ООН щодо кримінальної відповідальності держави та сучасна позиція Комісії щодо вказаного питання не були предметом окремого дослідження або висвітлювалися поверхнево.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположником напряду, який підтримує кримінальний характер відповідальності держави за міжнародні злочини, можна вважати видатного румунського юриста-міжнародника Веспасіана В. Пеллу, який ще у 1925 році сформував цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави [3, с. 242–243]. Серед розробників та представників вказаної концепції можна назвати імена таких відомих фахівців з міжнародного права (у алфавітному порядку): Р. Аго, А. Бустаманте, Дж. Гінзбург, Г. Доннедьє де Вабр, Ж. Дюма, Л. Ле-Фюр, Ф. Малекян, К. Сальданья та інші.

В основу концепції КВД покладено розподіл всіх міжнародних правопорушень на два основні види за тяжкістю, серйозністю та суспільною небезпекою. До першого виду відносять прості (ординарні) правопорушення або делікти, а до другого — міжнародні злочини.

Прихильники кримінальної відповідальності держави дотримуються позиції, згідно якої відповідальність за вчинення міжнародних злочинів за об'ємом, формами і режимом її реалізації повинна відрізнятись від відповідальності за ординарні порушення МП, а саме: відповідальність за міжнародні злочини повинна встановлювати більш обтяжуючі позбавлення і негативні наслідки для держави-правопорушниці; метою кримінальної відповідальності держави є не лише повне відшкодування завданих збитків, а й потерпання негативних наслідків, що йде від усієї спільноти держав; превенція від повторного вчинення такого міжнародного злочину тією ж державою (а також іншими); допускається можливість (для вказаних цілей) правомірного обмеження суверенітету та міжнародної правосуб'єктності злочинної держави.

Аналогічні погляди підтримуються широким колом фахівців з міжнародного права, які, проте, заперечують кримінальний характер такої відповідальності, називаючи її міжнародно-правовою, або уникають відповіді на це питання. Представники вітчизняної міжнародно-правової науки у переважній більшості займають проміжну позицію, одночасно підтримуючи погляди, аналогічні позиції прихильників КВД [4, с. 15–20; 5, с. 219–221; 1, с. 45].

Кримінальний характер відповідальності держави за міжнародні злочини визнається сучасним представником української міжнародно-правової науки В. Ф. Антипенком. Вчений обґрунтував доцільність і довів можливість понесення відповідальності державою за вчинення міжнародного злочину тероризм [6, с. 330–340, 356, 361–367; 7, с. 215–224].

Представники концепції кримінальної відповідальності держави вважають, що у більшості випадків у вчиненні міжнародних злочинів винною є держава у цілому. А тому у таких випадках відповідальність (а саме кримінальну відповідальність) за вчинення міжнародних злочинів і за їх шкідливі наслідки повинна нести вся держава, а не лише окремі індивіди.

Поняття «злочин держави» є відомим у міжнародній практиці. У період між двома світовими війнами відбулася низка воєнних форумів, на яких концепція КВД отримала підтримку [3, с. 247–248; 8, с. 82]. Ще більшої популярності ідея кримінальної відповідальності держави набула після Другої світової війни.

Концепція злочину держави і кримінальної відповідальності держави неодноразово обговорювалася в Комісії міжнародного права ООН.

Питання про кримінальну відповідальність держави виникло вже на ранньому етапі роботи Комісії над Проектом статей про відповідальність держав. У своїх доповідях Ф. В. Гарсія Амадор починаючи з 1954 року піднімав це питання і у 1956 році він вже чітко висловився на користь КВД [9, с. 183]. Більшість членів (включаючи С. Б. Крилова) зайняли позицію, згідно якої сучасному міжнародному праву така відповідальність невідома [10, с. 239–241]. Проте надалі становище почало змінюватися.

На сесії 1962 року Г. І. Тункін підкреслював особливе значення дослідження відповідальності за дії, які загрожують миру і перешкоджають досягненню колоніальними народами незалежності. На тій же сесії Р. Аго звернув увагу на те, що існують норми, порушення яких тягне за собою лише відшкодування шкоди, але водночас існують й інші норми, порушення яких тягне за собою не лише зобов'язання відшкодування збитків, але також і необхідність застосування санкцій репресивного характеру. На сесії 1969 року М. А. Ушаков, посиляючись на монографію Г. І. Тункіна, зауважив, що у минулому порушення міжнародного права стосувались лише держави-порушниці і потерпілої держави, тоді як на даний час порушення миру зачіпають права усіх держав.

Деякі члени Комісії підкреслювали значення концепції міжнародного злочину. Т. Елайес активно підтримував поняття «міжнародний злочин». Е. Хамбро говорив про «міжнародні кримінальні діяння». Х. Кастаньєда висловив міркування про те, що існують певні міжнародні зобов'язання держав, які є зобов'язаннями *erga omnes*. Порушення будь-якого з цих зобов'язань, наприклад, здійснення геноциду, становить міжнародний злочин.

У доповідях Комісії міжнародного права Генеральній Асамблеї 1969, 1973, 1974 і 1975 рр. містилися вказівки на відмінності між протиправними діяннями залежно від змісту порушеного зобов'язання. Жоден із членів Комісії не висловив із цього приводу сумнівів [3, с. 262–263]. Враховуючи зазначені обставини, спецдоповідач Р. Аго сформулював проект статті, яка після обговорення і внесення до неї ряду поправок була включена до тексту Проекту статей про відповідальність держав і в 1976 році прийнята Комісією під номером 19 [8, с. 88; 11, с. 64; 12, с. 9, 161; 13, с. 84]. Стаття містить не лише загальне визначення поняття міжнародного злочину (п. 2), але й приблизний перелік тих випадків, у яких міжнародно-протиправне діяння слід кваліфікувати як міжнародний злочин (п. 3). У цьому пункті йдеться саме про окремі приклади, а не про складання вичерпного списку міжнародних злочинів. Стаття 19 була впродовж кількох років предметом широкої дискусії у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН [13, с. 84–85; 1, с. 19].

Професор М. Ш. Бассіоні вбачає у вказаній статті спробу розширити відповідальність за межі цивільної відповідальності (нагадаємо, що більшість вичизняних авторів вважають, що ця відповідальність є міжнародно-правовою, а не цивільною) аж до кримінальної відповідальності [11, с. 64].

В широкому Коментарі Комісії до статті 19 її зміст переконливо обґрунтувався на основі аналізу міжнародної практики та доктрини. Як піонер відповідної концепції вказувався Д. Б. Левін із посиланням на його роботу 1946 року. Також викладалися думки Г. І. Тункіна, містилися посилання і на роботи інших радянських авторів. У цьому вбачається визнання внеску вітчизняної доктрини у становлення концепції «злочину держави» [3, с. 263–264].

Комісія обґрунтувала необхідність розрізняти в рамках загальної категорії міжнародно-протиправних діянь держав особливу категорію, що охоплює виключно тяжкі протиправні діяння [8, с. 88–89]. Значною мірою це впливає із виділення в рамках міжнародного права особливої категорії норм, що мають назву імперативних (*jus cogens*). Особливий характер цих норм, значення інтересів, які вони захищають, диктують необхідність встановлення особливої відповідальності за їх порушення. При цьому Комісія неодноразово наголошувала, що мова не йде про кримінально-правову відповідальність держав, аналогічну тій, яку несуть посадові особи — органи держави — за злочини за міжнародним правом. Мається на увазі особливий вид міжнародно-правової відповідальності [3, с. 263–264; 12, с. 63].

Це принципове положення відзначається і в Коментарі до Статей про відповідальність держав, прийнятих Генеральною Асамблеєю. У ньому йдеться про те, що спочатку передбачалося виділити відповідальність за порушення імперативних норм «шляхом посилання на категорію «міжнародних злочинів держав», які відрізнялися б від усіх інших випадків міжнародно-протиправних діянь («міжнародних деліктів»). Разом з тим ніяких кримінальних наслідків для держав у разі порушення цих основоположних норм не передбачалося. Термін «міжнародний злочин» був обраний з урахуванням того, що він став широко використовуватися в практиці держав, а також у наукових працях [14, с. 286, 288].

Хоча більшість держав погодилися із необхідністю розподілу міжнародних правопорушень за тяжкістю на види (в чому на сьогодні вже не виникає сумнівів і що підтверджене сучасним позитивним міжнародним правом), Комісія міжнародного права так і не встановила конкретного відмінного режиму відповідальності держав за міжнародні злочини [12, с. 32, 47–49, 62–67, 77–79].

Викликає інтерес позиція Комісії щодо того, наскільки концепція «злочину держави» відповідає позитивному міжнародному праву. На її думку, «було б цілком помилково вважати, що у сучасному міжнародному праві існує лише один режим відповідальності, який можна застосовувати повсюдно до будь-якого типу міжнародно-протиправного діяння, незалежно від того, чи є воно тяжким чи ні, чи зачіпає воно життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства в цілому, або тільки інтереси якогось певного члена цієї спільноти».

Заслугує на увагу і той факт, що на перших обговореннях у 1976 році проекту статті 19 у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН він був одностайно підтриманий. Негативну позицію зайняв лише представник Швеції. Проте пізніше значна кількість західних держав виступили проти проекту статті

19, посилаючись на те, що вона криміналізує відповідальність держав і тим самим вступає у протиріччя з міжнародним правом, якому невідомі різні види відповідальності. У результаті Комісії довелося шукати компроміс між двома різними позиціями [3, с. 264–267; 15, с. 2].

У 2000 році було прийнято остаточне рішення: виключити статтю 19 і відмовитися від використання терміну «злочин». У Проект було включено нову главу: «Глава III. Серйозні порушення зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому» [8, с. 93–94].

Як ми бачимо, був знайдений компроміс: з одного боку, був виключений термін «злочин», який викликав сумніви, а з іншого — збережена ідея виділення особливої відповідальності за найбільш тяжкі правопорушення. Однак і це положення не отримало одностайної підтримки у Комісії. Більшість членів висловилися за збереження глави про серйозні порушення, яка, на їхню думку, урівноважувала весь текст з урахуванням відмови від поняття «злочину держави» і, таким чином, є дуже необхідною. Крім того, виключення розділу було б кроком назад і применшенням виконаної Комісією роботи [3, с. 264–267].

Багато дискусій було також з приводу назви проекту обговорюваної глави. Ряд делегацій у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН висловили занепокоєння щодо терміну «міжнародне співтовариство». З огляду на критичні зауваження Комісія у 2001 році змінила назву Глави III Другої частини Проекту Статей. На даний час вона звучить так: «Серйозні порушення зобов'язань, які випливають з імперативних норм загального міжнародного права» [14, с. 39; 8, с. 94–95].

Зв'язок нових положень із статтею 19 підкреслюють відомі юристи, зокрема, і спеціальний доповідач Дж. Кроуфорд. Відзначають, що нова глава «прагне втілити цінності, які лежать в основі колишньої статті 19, одночасно уникаючи використання проблемного терміну «злочин» [3, с. 267–268].

Сучасна версія Глави III Другої частини Статей про відповідальність держав складається з двох статей: статті 40 «Застосування даної Глави» та статті 41 «Особливі наслідки серйозного порушення зобов'язання згідно даної Глави».

Серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права, можуть тягнути за собою додаткові наслідки, причому не лише для відповідальної держави, а й для всіх інших держав. Усі держави мають право закликати до відповідальності за порушення зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому.

Крім того, із вказаної вище статті 40 випливає, що для визначення сфери застосування відповідальності за порушення, про які йдеться у Главі III Статей, треба брати до уваги два критерії. Перший стосується характеру порушеного зобов'язання, яке має витікати з імперативної норми міжнародного права. Другий критерій кваліфікує значимість порушення, яке має бути серйозним за своїм характером [14, с. 39, 289, 290].

Ідея особливого режиму міжнародної відповідальності держави за скоєння міжнародних злочинів та створення міжнародного юрисдикційного органу для її реалізації була популярною й під час обговорення Комісією інших проектів.

Вказані питання обговорювалися при підготовці проекту Конвенції про попередження і покарання за злочин геноциду 1948 року, під час роботи Комісії міжнародного права над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства [16, с. 26–27; 2, с. 137]. З чисто прагматичних міркувань їх закріплення у цих документах було відхилено.

У 1983 році Комісія міжнародного права, відновивши розгляд проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, звернулася до Генеральної Асамблеї з проханням уточнити, чи входить держава до числа суб'єктів права, яким може бути поставлена міжнародна кримінальна відповідальність, «зважаючи на політичний характер цієї проблеми» [17, с. 17]. У 1984 році Комісія міжнародного права вирішила обмежити проект на тому етапі кримінальною відповідальністю індивідів, що не перешкоджає подальшому розгляду можливості застосування до держав поняття міжнародної кримінальної відповідальності [18, с. 19]. У проект Кодексу включена спеціальна стаття 4 «Відповідальність держав», яка встановлює, що «відповідальність окремих осіб за злочини проти миру і безпеки людства, передбачена в цьому Кодексі, жодним чином не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом» [19; 2, с. 137].

Комітет з кримінальної юстиції у 1951 році при обговоренні статті 25 проекту Статуту Міжнародного кримінального суду обмежив підсудність фізичними особами [20, с. 69]. Комітет вважав більш важливим закріпити принцип міжнародної кримінальної відповідальності індивідів, ніж починати дискусію з питання, щодо якого відсутні узгоджені позиції [19]. Так, у Римському статуті Міжнародного кримінального суду від 17 червня 1998 року встановлюється юрисдикція щодо «найсерйозніших злочинів, які викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства», але ця юрисдикція обмежується «фізичними особами» згідно пункту 1 статті 25. У цій же статті конкретно вказується, що жодне положення Статуту, «яке стосується індивідуальної кримінальної відповідальності, не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом» [21].

Таким чином, при здійсненні кодифікаційної роботи у даній сфері питання про міжнародну кримінальну правосуб'єктність держави залишається відкритим [2, с. 26–27].

А. Г. Кибальник зазначає, що держава може скоїти злочин за міжнародним правом, але не може нести відповідальність згідно діючого міжнародного кримінального права і несе міжнародно-правову відповідальність. Вчений наводить цитату Ю. В. Петровського про те, що однією з особливостей міжнародно-правової відповідальності за здійснення злочинів за міжнародним правом є неспівпадіння суб'єктів правопорушення і суб'єктів відповідальності.

Сама ж концепція КВД існує лише в доктринальних розробках, тому практичне здійснення в даний час кримінальної відповідальності держави неможливе [20, с. 74].

Висновки. Ідея кримінальної відповідальності держави за вчинення міжнародних злочинів отримала широке визнання в доктрині міжнародного права. Вказана ідея неодноразово обговорювалася у Комісії міжнародного права ООН, де знайшла широку підтримку. Хоча кримінальна відповідальність держави не

була прийнята у позитивному МП, це, на думку Комісії, не заперечує і не перешкоджає її визнанню у майбутньому. Таким чином, питання про кримінальну правосуб'єктність держави залишається відкритим і в умовах глобалізації світу знову привертає до себе підвищену увагу фахівців.

Література

1. Блищенко И. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — 293 с.
2. Гетьман-Павлова И. В. Международное право: [учебник] / И. В. Гетьман-Павлова. — М.: Юристъ, 2006. — 762 с.
3. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — 432 с.
4. Манийчук Ю. В. Последствия международного правонарушения / Ю. В. Манийчук. — Киев: Вища школа, 1987. — 147 с.
5. Higgins R. International law and the avoidance, containment and resolution of disputes: General course of public international law / R. Higgins, 1991. — 360 p.
6. Антипенко В. Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости / В. Ф. Антипенко. — К., 2007. — 400 с.
7. Антипенко В. Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма / В. Ф. Антипенко. — Saarbrücken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2012. — 379 с.
8. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность / Н. А. Зелинская. — Одесса: Юридическая литература, 2006. — 568 с.
9. YILC.1956: A/CN.4/96, Vol. II [Electronic resource] // The site of United Nations Treaty collection. — Access mode: [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes %20e %209/ILC_1956_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%20e%209/ILC_1956_v2_e.pdf)
10. YILC.1956: A/CN.4/96, Vol. I [Electronic resource] // The site of United Nations Treaty collection. — Access mode: [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes %20e %209/ILC_1956_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%20e%209/ILC_1956_v1_e.pdf)
11. International criminal law: Sources, subjects, and contents / [ed. by M. Cherif Bassiouni]. — The Netherlands, 2008. — Vol. II. — 1086 p.
12. International crimes of state: a crit. analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility / [ed. by Joseph H. H. Weiler]. — Berlin; New York: de Gruyter, 1988. — 368 p.
13. Barboza Julio. International criminal law / J. Barboza, 2000. — 396 p.
14. Доклад Комиссии международного права. Генеральная Ассамблея, официальные отчеты пятьдесят шестой сессии. Дополнение № 10 (A/56/10) [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН. — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/law/ilc/responsibility.pdf>
15. Cryer R. Prosecuting international crimes / R. Cryer. — New York: Cambridge University Press, 2005. — 360 p.
16. Фисенко И. В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве / И. В. Фисенко. — Мн.: Тесей, 2000. — 336 с.
17. YILC.1983: A/38/10, Vol. II, p. II [Electronic resource] // The site of United Nations Treaty collection. — Access mode: [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1983_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1983_v2_p2_e.pdf)
18. YILC.1984: A/39/10, Vol. II, p. II [Electronic resource] // The site of United Nations Treaty collection. — Access mode: [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1984_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1984_v2_p2_e.pdf)
19. Фисенко И. В. Ответственность государств за международные преступления [Электронный ресурс] / И. В. Фисенко // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 1998. — № 3 // Сайт Международного общественного объединения по научно-исследовательским и информационно-образовательным программам «Развитие». — Режим доступа: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=49

20. Кибальник А. Г. Современное уголовное международное право: [монография] / А. Г. Кибальник. — М.: Волтерс Клувер, 2010. — 304 с.
21. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998 [Electronic resource] // The official site of the International Criminal Court. — Access mode: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>

Анотація

Важна К. А. Идея кримінальної відповідальності держави в Комісії міжнародного права ООН. — Стаття.

У статті описано сутність концепції кримінальної відповідальності держави; висвітлено позицію, основні висновки і рішення Комісії міжнародного права ООН щодо питання криміналізації відповідальності держави та встановлення відмінного режиму відповідальності держави за міжнародні злочини. Автор дійшла висновків, що питання про кримінальну відповідальність держави актуалізується в умовах глобалізації світу.

Ключові слова: кримінальна відповідальність держави, міжнародний злочин.

Аннотация

Важна Е. А. Идея уголовной ответственности государства в Комиссии международного права ООН. — Статья.

В статье описана сущность концепции уголовной ответственности государства; освещены позиция, основные выводы и решения Комиссии международного права ООН по вопросу криминализации ответственности государства и установления отличного режима ответственности государства за международные преступления. Автор пришла к выводу, что вопрос об уголовной ответственности государства актуализируется в условиях глобализации мира.

Ключевые слова: уголовная ответственность государства, международное преступление.

Summary

Vazhna K. A. The idea of state criminal responsibility in the UN International Law Commission. — Article.

This article describes the essence of the concept of state criminal responsibility; highlights the position, main conclusions and decisions of the UN International Law Commission on the issue of criminalization of state responsibility and the establishment of different regimes of state responsibility for international crimes. The author concluded that the question of state criminal responsibility actualized in a globalizing world.

Keywords: state criminal responsibility, international crime.